

ItK

1124

1

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1982

A TARTALOMBÓL

Szajbély Mihály: Regényelméleti gondolatok a XVIII. század második felének magyar irodalmában

Kis Pintér Imre: A Füst-életmű viszontagságai

Bókay Antal: Verstípus és lírai kifejezőmód József Attila kései költészetében

✱

Szörényi László: Galeotto filozófiai értekezéseinek antik forrásai

Haiman György: Kazinczy és a könyvművészet

George, Emery: Radnóti Miklós John Love-versének forrása

Szemle

Czine Mihály: Nép és irodalom (Rónay László)

Veres András: Mű, érték, műérték (Bernáth Árpád)

Szegedy-Maszák Mihály: Világkép és stílus (Pozsler György)

Kabdebó Lóránt: Az összegzés ideje (Ferenczi László)

Thomas Mann és Magyarország — németül és magyarul (Lichtmann Tamás)

✱

Sziklay László hetvenéves (Fried István)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

József Attila Tudományegyetem

Magyar Irodalomtörténeti Társaságok

Közlöny

Székesfehérvár u. 2-6.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1982. LXXXVI. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Bíró Ferenc
főszerkesztő
Komlószi Tibor
felelős szerkesztő
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kiss Ferenc
Kulcsár Péter
Tarnai Andor
Tverdota György
Veres András

Szajbély Mihály: Regényelméleti gondolatok a XVIII. század második felének magyar irodalmában 1
Kis Pintér Imre: A Füst-életmű viszontagsági 15
Bókay Antal: Verstípus és lírai kifejezőmód József Attila kései költészetében 29

Kiseb közlemények

Boronkai Iván: Hungaria—angaria 40
Szörényi László: Galeotto filozófiai értekezéseinek antik forrásai 46
Gömöri György: Újfalvi Imre angliai kapcsolatai 52
Haiman György: Kazinczy és a könyvművészet 56
Kerényi Ferenc: *Rebellis vers vagy Átok?* 59
Schéda Mária: Madách Imre *Férfi és nő* című drámájáról 61
George, Emery: Radnóti Miklós John Love-versének forrása 68

Műhely

Zágonyi Ervin: Kosztolányi *Három nővér* fordítása 76
Olasz Sándor: Bethlen Katától az *Iszonyig* 91

Szemle

Czine Mihály: Nép és irodalom (*Rónay László*) 104
Veres András: Mű, érték, műérték (*Bernáth Árpád*) 108
Szegedy-Maszák Mihály: Világkép és stílus (*Poszler György*) 111
Kádbéó Lóránt: Az összegzés ideje (*Ferenczi László*) 114
Thomas Mann és Magyarország — németül és magyarul (*Lichtmann Tamás*) 117

*

Esopus fabulái Pesti Gábor szerint. — A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve. — Magyar Hírmondó. — Magyar aranycsinálók. Írások az alkímiáról a felvilágosodás korából. — Vázlatok Arany Jánosról. — Possonyi László: Tettezés. — M. Pásztor József: Az író beleszól. . . . — Tözsér Árpád és Koncsol László tanulmánykötete. (*Uray Piroska, Vécsey Antal, Poór János, Madácsy Piroska, Szántó Ágnes, Pomogáts Béla, Vásárhelyi Miklós, Fried István*) 120

Krónika

Sziklay László hetvenéves (*Fried István*) 131
A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete szakbibliográfiája, 1981 (Összeáll.: *B. Hajtó Zsófia*) 132

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménési út 11–13.
1118

REGÉNYELMÉLETI GONDOLATOK A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK MAGYAR IRODALMÁBAN

A magyar irodalomban csak az 1820-as évektől jelentek meg önálló regényelméleti tanulmányok, elsőként Almási Balogh Sámuel és Bajza József tolla nyomán.¹ A késés a francia Huet nagy hatású könyvéhez (*Traité de l'origine des Romans*, 1670)² képest jó másfél száz, a német Blanckenburg összefoglalásához (*Versuch über den Roman*, 1774)³ jó félszáz éves – ha egyáltalán van jogunk Almási Balogh és Bajza szerény munkáit e vasok köteteket kitevő tanulmányokhoz hasonlítani. A késés oka nyilvánvaló: elmélet csak a gyakorlat nyomában születhet, márpedig a magyar nyelvű regényirodalom első darabjai (fordítások–magyarítások) ugyancsak későn, a XVIII. század közepe tájától jelentek meg. Számuk a századfordulóiig egyre magasabbra szökött,⁴ s ez arra mutat, hogy egy bizonyos (pontosabban mindeddig meghatározatlan) olvasóközönség körében kedvező fogadtatásra találtak; ugyanezt bizonyítja indirekt módon azoknak a támadásoknak a hevesége is, amelyek az „erkölcsromboló románokat” a vallásos morál oldaláról érték.⁵ A műfaj ellentmondásos helyzete magától értendő módon készítette a fordítókat–magyarítókat arra, hogy munkájuk létjogosultságát valamilyen módon igazolni igyekezzenek – erre pedig a kiadott mű elé helyezett *Előljáró Beszéd*ekben és *Ajánló Levelek*ben nyílt leginkább lehetőségük. Ezek az alapvetően apologetikus jellegű előszavak szinte kizárólagos forrásai a kor magyar irodalmára vonatkozó regényelméleti kutatásoknak. A belőlük kibontakozó elméleti meggondolásokat természetesen nem lenne jogos mai mércével mérni; az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy koruk elgondolásai között helyezzük el és értelmezzük, koruk normái szerint értékeljük őket.

Munkánkat erősen megnehezíti, hogy a regényelőszavakban kifejezetten regényelméleti gondolatmenetekkel a XVIII. században már alig-alig találkozunk. A XVII. században még más volt a helyzet. Az imént említett Huet-mű szinte minden lényeges gondolatát előlegező francia George de Scudery

¹ ALMÁSI BALOGH Sámuel, *A' románokról*. In, *Tud. Gyűjt.* 1824. IV. 70–91.; BAJZA József, *A román-költésről*. Töredékek, In, *Kritikai Lapok* 1833. III. 1–64.

² P. D. HUET, *Traite de l'origine des Romans*. Faksimiledrucke nach der Erstausgabe von 1670 und der happelschen Übersetzung von 1682. Stuttgart 1966.

³ F. v. BLANCKENBURG, *Versuch über den Roman*. Faksimiledrucke der Originalausgabe von 1774. Stuttgart 1965.

⁴ A magyar regényirodalom általunk vizsgált szakaszáról mindmáig a leghaszálhatóbb összefoglalás, különösen a korabeli regényeket szinte hiánytalanul tartalmazó bibliográfiája folytán (melyből az általunk jelzett számszerű változás világosan kitűnik) GYÖRGY Lajos munkája, *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941.

⁵ A regények elleni támadások a minden világi elleni egyházi támadásokhoz vezethetők vissza. Vö. pl. OSTERWALD Fridrich János, *A' keresztények között ez idő szerint uralkodó Romlottságnak kútfejeiről való elmélkedés*. Debrecen 1745. Részben Osterwald könyvét ismerteti, részben újabb adalékokat hoz a problémakörhöz TRÓCSÁNYI Zoltán két tanulmányában, *Miért nem jelentek meg szépirodalmi művek Magyarországon a XVIII. században?* In, *Magyar Könyvszemle* 1938. 375–378, és *A szépirodalom üldözése*. In, *Magyar Könyvszemle* 1943. 433–435. Kifejezetten regény elleni támadásokat tartalmaz: *A' könyvek' szabados olvasásáról két fő-tzikkely*. Írta: A. B. P. A. I. T. N. T. (Alexovics Vazul), Pest 1792.

például az 1641-ben megjelent *Ibrahim ou l'illustre Bassa* című heroikus regényének előszavában fejtette ki elképzeléseit a műfajról,⁶ s a XVII. századi német irodalom talán legjelentősebb regényelméleti gondolkodója, Sigmund von Birken is egy regényelőszóban foglalta össze nézeteit először.⁷ Az előszavak többségét természetesen már a XVII. században sem az ilyen típusú gondolatmenetek jellemezték, a regényről szóló önálló elméleti tanulmányok megjelenése után pedig mintha végérvényesen valamiféle „munkamegosztás” jött volna létre. Az előszavakból kikoptak a valóban elméleti, elvont gondolatmenetek, s átköltözve a regénynek lassan helyet biztosító poétikákba (vagy éppen önálló tanulmányokba), átadták a helyüket a regényírói gyakorlathoz jobban kötődő, s így a nagyközönség meggyőzésére alkalmasabb gondolatmeneteknek – melyek nemegyszer a régi, sokszor már felszínessé és közhelyszerűvé vált, általánosan elfogadott igazságok tetszetős tálalásában merültek ki.⁸ Mivel a magyar regényfordítások előtt nem találkozunk egyetlen „munkamegosztás előtti” típusba tartozó előszóval sem, tisztában kell lennünk azzal, hogy olyan anyag alapján kísérleljük meg regényelméleti gondolatok rekonstrukcióját, amelynek elsődleges feladata *nem* regényelméleti nézetek összefoglalása volt. Az előszavak speciális vonásaira mindvégig tekintettel leszünk⁹ (bár szisztematikus feltárásukat itt nem tartjuk feladatunknak), annak tudatában azonban, hogy eltérő funkciójukból következő tartalmi és formai különbségeik ellenére a regényelőszavak gondolatmenete, sokszor nyilván öntudatlanul, s többszörös áttétellel, de mégis szükségképpen kapcsolódik a kifejezett regényelméletekéhez, s a maga módján szintén tükrözi a műfajról vallott egykori nézetek időbeli változását.¹⁰

Az előszó jellegzetességeiből adódó nehézségeken túl az is bonyolítja munkánkat, hogy a XVIII. század végén a magyar regényirodalom egyszerre asszimilálta mindazt, ami az európai regényfejlődés területén a megelőző száz–százötven évben történt, a heroikus barokk regénytől kezdve a csupán szórakoztatásra szánt alkotásokig. A különböző korokból származó regénytípusok pedig magukkal hozhatták a velük kapcsolatos szintén eltérő elméleti meggondolásokat is. Nemcsak azért, mert bizonyos típusú művekhez bizonyos típusú érvek tartoznak, hanem közvetlen átvétel útján is. Többnyire ugyanis nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a fordítók az eredeti regény előszavából is vettek át gondolatokat, de a forrásul szolgált külföldi regények elérhetetlensége miatt pontosan eldönteni sem, hogy az átvétel valóban megtörtént-e, s ha igen, milyen mértékben. E meglehetősen kusza helyzet áttekintése, az önmagukban keveset vagy éppen semmitmondó, sokszor közhelyszerű megállapítások értelmezése, úgy tűnik, csak egy módon lehetséges: ha az európai, s ezen belül elsősorban a magyar regényirodalomra legerősebben ható német regényelméleti tendenciák fejlődésrajzára vetítve szemléljük őket – hiszen a külföldi minták nyomán született hazai előszavak elméleti hátterét gyakorlatilag ezek alkották.

⁶ W. VOSSKAMP, *Romantheorie in Deutschland*. Von Martin Opitz bis Friedrich von Blanckenburg. Stuttgart 1973. 10–11. (Erre a kitűnő összefoglalásra alapvetően támaszkodtunk egész munkánk során.)

⁷ S. v. BIRKEN, *Vorrede zu Herzog Anton Ulrich*, Die Durchleuchtige Syrennin Aramena. Nürnberg 1669., In: *Romantheorie. Dokumentation ihrer Geschichte in Deutschland 1620–1880*. Hrsg. von E. LÄMMERT, Köln–Berlin 1971. 22–25.

⁸ Vö. E. WEBER, *Die poetologische Selbstreflexion im deutschen Roman des 18. Jahrhunderts* (Die Theorie und Praxis von Roman Historie und pragmatischen Roman). Stuttgart–Berlin–Mainz–Köln 1974. 81.

⁹ Az előszavak speciális tulajdonságainak figyelembevételéhez elsősorban két könyv nyújtott segítséget: H. EHRENZELLER, *Studien zur Romanvorrede von Grimmelshausen bis Jean Paul*. Bern 1955. és E. WEBER, *i. m.*

¹⁰ E ponton meg kell jegyeznünk, hogy saját tapasztalataink ellentmondanak E. WEBER kategorikus kijelentésének: „Vorredenreflexion wie Poetik scheinen unverbunden nebeneinander zu bestehen, so als hätten die Systematiker nichts von den Praktikern und vice versa gelernt.” (*i. m.* 82.) Kétségtelenül igaz, hogy a regényírói gyakorlathoz kötött előszó, s a hagyományos műfajelméleti-poétikai szabályok között mozgó elmélet között nem szabad elmosni a különbséget – ám minden ponton elválasztani sem lenne szerencsés őket. Később Weber maga is felhívja a figyelmet néhány közös vonásra (*i. m.* 84.), s könyve egészében véve sem a merev különválasztás jegyében íródott.

A fejlett európai irodalmakban természetesen nemcsak az előbb említett két kimagasló jelentőségű összefoglalás (Huet, Blanckenburg) jött létre, hanem számtalan rövidebb-hosszabb regényelméleti gondolatmenet született, melyekből a fejlődés fő vonalait világosan meghatározhatók. Legáltalánosabban véve a XVII–XVIII. századi regényelméletek két, viszonylag jól elkülöníthető kérdéskörrel foglalkoztak, megadva egyben a regényelmélet-történeti vizsgálódások fő szempontjait is: (1) igyekeztek megkeresni a regény helyét a már kanonizált hagyományos műfajok hierarchiájában; (2) igyekeztek, a közönség elvárásainak figyelembevételével a regény végcélját meghatározni, közvetlen erkölcsi hasznait bizonyítani stb.¹¹ Úgy tűnik, a meglehetősen szegényes magyar anyag is e két, összefoglalóan talán műfajelméletnek és ízléstörténetnek nevezhető szára fűzve rendszerezhető.

*

A XVII–XVIII. század fordulóján a műfajokról még a fejlettebb európai irodalmakban sem alakult ki általánosan elfogadott, letisztult kép; a poétikák általában az Arisztotelész-től örökölt sémát igyekeztek úgy alakítani – magyarázni, hogy koruk irodalma segítségével rendszerezhető legyen.¹² Ezekben a kísérletekben az új műfajként jelentkező regény sokáig egyáltalán nem kapott helyet, logikus következményeként annak, hogy a regény elmélete nem támaszkodhatott semmiféle antik poétikára.¹³ (Mindössze egy gyakorlati példára, a regény Homéroszaként tisztelt Heliodorosra hivatkozhattak, ez azonban nem pótolhatta az antik elméleti előzményeket.)¹⁴ Jellemző, hogy (mint F. Wahrenburg megállapította) még azok a szerzők is, akik egyéb munkáikban megértéssel közeledtek a regény felé, említés nélkül hagyták akkor, amikor rendszeres poétikaiakat írtak.¹⁵ Később, amikor a regény már visszavonhatatlanul helyet követelt magának a bevett műfajok között, az epikus műnem legértékesebb darabjaként tartották számon... „Ein Roman ist zwar, in soferne er als ein Gedichte angesehen wird, mit unter die Gattungen der Poesie zu rechnen, er erlanget aber bey darselben nur eine von den untersten Stellen.” – írta például Gottsched.¹⁶ Alapvetően az eposz torz formájának tartották, s annak törvényszerűségeit minden változtatás nélkül alkalmazták rá is, csupán a kötetlen formában látva a különbséget. Ez igen sok fölösleges és hibás megkötöttséggel járt, kétségtelen azonban, hogy az eposzelméletek középpontjában álló *csodás* hatásmechanizmusának alkalmazása a regényre segítette a fikció elismertetését, (azaz a regény kitalált, hazug volta ellen felhozott vádak cáfolását), akárcsak a regénynek a szintén kötetlen formájú történetírástól való elkülönítését.¹⁷ (A hitelesség és a valószínűség kérdései egyébként szinte minden regényelméletben alapvető szerepet játszanak; erre a későbbiekben kifogunk térni.) Természetes ugyanakkor, hogy a regény igazi elismerését csak a példaképként tisztelt eposz szabályaitól való gyökeres szakítás hozhatta meg. Erre azonban a német irodalomban is addig a Blanckenburgig kellett várni, aki a korábbi poétikai elméletekben teljesen járatlan volt, s így azok megcsontosodott előítéletei nem béklyózhattak.¹⁸

¹¹ W. VOSSKAMP, *i. m.* 3–4.

¹² Vö. K. R. SCHERPE, *Gattungspoetik im 18. Jahrhundert*. Stuttgart 1968.

¹³ W. VOSSKAMP, *i. m.* 1.; W. VOSSKAMP, *Romantheoretische Aspekte im 18. Jahrhundert*. In: *Europäische Aufklärung*. Hrsg. W. HINCK. Frankfurt a. M. 1974. 161–164.

¹⁴ W. VOSSKAMP, *Romantheorie in Deutschland 8*.

¹⁵ F. WAHRENBURG, *Funktionswandel des Romans und ästhetische Norm*. (Die Entwicklung seiner Theorie in Deutschland bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts.) Stuttgart 1976. 1., 47–49.

¹⁶ *Rezension zu Herrn Heinrich Anshelm von Ziegler und Kliphausen Asiatische Banise*. In: (eredetileg:) *Beyträge Zur Critischen Historie Der Deutschen Sprache, Poesie und Beredsamkeit*... Sechtes Stück, Leipzig 1733. S. 274–276, W53; (általunk használt kiadása:) *Romantheorie*. Dokumentation ihrer Geschichte in Deutschland 1620–1880, Hrsg. von E. LÄMMERT. Köln–Berlin 1971. 71–72.

¹⁷ SCHERPE, *i. m.* 41–42, 102–105.

¹⁸ SCHERPE, *i. h.*, valamint E. LÄMMERT utószava Blanckenburg munkájának idézett kiadásához, 543–545.

Az itt szükségképpen vázlatosan és leegyszerűsítve tárgyalt problémakörnek természetesen számos, néha csak árnyalatnyival, néha jelentősebben eltérő variánsa létezett. A figyelmet azonban nem is az egyes műfajelméleti megfontolások között fellelhető eltérésekre kell most elsősorban felhívunk, hanem arra, hogy a különböző elméleti munkák a regény műfaji elhelyezésével (s vele szoros kapcsolatban öntörvényű esztétikai értékelésével) jóval kevesebbet foglalkoztak, mint gyakorlati hasznával, közvetlen céljával, azaz a közönséggel szorosabb kapcsolatban álló (általunk ízléstörténetinek nevezett) kérdésekkel.¹⁹ Ez voltaképpen természetes is, hiszen az új műfaj létjogosultságát a korban elsősorban nem esztétikai, hanem vallásos-morális szemszögből, közvetlen társadalmi szerepe alapján mérték fel. Az aránytalanság a korabeli magyar viszonyok között, az előszavak közönségcentrikus volta következtében még erősebben jelentkezik. Műfajelméletileg hasznosítható gondolatokkal így alig néhány előszóban találkozunk; közülük a legkorábbi Bod Péter bevezetője Szent Hilárius, vagy . . . című, 1760-ban megjelent könyvéhez.²⁰ E mű (melynek közvetlen forrása J. Heidfeld *Sphinx theologico-philosophica* című, először 1600-ban megjelent munkája volt)²¹ kérdésekbe és feleletekbe foglalt csattanós anekdotákat tartalmaz, melyek olvasása az előszó szerint jó mulatság, s egyben hasznos, tanulságos időtöltés. Bod ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy magyar nyelven szintén olvashatók ilyen jellegű könyvek, különösen a XVI. századból „felebb számmal, mint azt valaki gondolhatná”. Ennek bizonyítására hosszú listát közöl, melyen regényeket a korai időpont miatt alig találunk ugyan, de az anyag tematikus csoportosítása mégis alkalmat ad néhány következtetés levonására. Felosztásában a leglényegesebb az, hogy különválasztja a valóságos (ti. általa valóságosnak gondolt) és a költött históriákat. Az első csoportba formájuktól függetlenül kerülnek verses és prózai művek Heltai *Krónikájától* a régi széphistóriákon át Zrínyi György (!) *Sziget-Vára veszedelmének Históriajáig*, míg a másodikban együtt szerepel a kor híres regénye, a *Telemakus*, olyan vásári ponyvakiadványokkal, mint a *Fortunátus*, a *Markalfnak Salamonnal való beszélgetése* vagy a *Ponciánus császár históriája*. A költött históriák és a közvetlenül tanító célzatú, hagyományos morálfilozófia körébe tartozó művek elválasztása azonban már nem olyan éles, mint a fikción, illetve valóságon alapuló alkotásoké. Külön tárgyalja ugyan a Példa-beszédek, valamint Az éles, elmés, szürös együtt való beszélgetések, satírák, ortázó versek csoportját (az elsőre Haller *Hármas Históriajának* második részét, utóbbira többek között Faludi írásait hozva példaként), de a költött históriák és a példabeszédek között közvetlen átmenetet alkot A' költött Beszédek, Apologusok, Fabulák csoportja (melyek alatt elsősorban az állatmeséket érti). Ezek ti. ugyanúgy „a' külső dolgokról alkalmatosságot vévén a' Lelki dolgokra” vezetik az olvasót, mint a példabeszédek. Az ötödik csoportba osztott erkölcsfilozófiai művek pedig „. . . ismét azért íratnak, hogy fullánkot hagyván az Olvasó elméjében, a' vétkektől el-vonattatnának”.

2. ¹Következő forrásunk, Gellert híres *Leben der schwädischen Gräfin von G.* című regénye 1778-as fordításának²² előszava éppen a morálfilozófia körébe tartozó művek szigorú elválasztásával hoz újat. A fordító, Szlavniczai Sándor István, munkája indoklásául kifejti, hogy magyar nyelven még alig olvashatók olyan írások, amelyek „unalmas óráját sértődése nélkül az Olvasónak” kitölthetnék; amik vannak, azok is többnyire silányok. E hiány betöltéséhez szeretne hozzájárulni fordításával. Fontosnak tartja azonban azt is, hogy a már meglevő értékesebb darabokat fölsorolja. Terjedelmes listájának végén a következő megjegyzést teszi: „Vétének, hogyha itt meg nem emlékeznek Tisztel. Faludi Ferencz Ur többféle Fordításairól, kik ámbár nem ide tartozandók, mivel nem Történet-Író munkák, hanem ortázó Erkölcsös Könyvek, azon ditséretet még is méltán meg-érdemlik, hogy tellyes szép tiszta Magyarossággal íratattak.” Az, hogy a *Történet-Író* munkáktól választja el ilyen élesen a morálfilozófia körébe tartozó műveket (listájáról valóban kirekesztve nemcsak Faludi írásait, hanem minden ilyen jellegű alkotást), már jelzi, hogy szemléletmódja a valóságon és fikción alapuló művek szétválasztása tekintetében jóval differenciálatlanabb Bod Péterénél. A *Történet-Író* munkák ugyanis nem egyszerűen történelmi forrásértékűnek hitt alkotásokat jelölnek, hanem mindenféle, akár valóságos, akár kitalált történetet. A listában igazi regények mellett (*Telemakus, Kartigam, Kassandra* stb.)

¹⁹ W. VOSSKAMP, i. m. 3–4, 20.

²⁰ *Szent Hilarius . . .* B. P. által. Szeben 1760.

²¹ GYÖRGY Lajos, i. m. 210.

²² G** nevezetű Svédi Grófnának rendes történeti. Ford. SZLÁVI. S. J. Pozsony–Kassa 1778.

szerepel Heltai *Magyar*, Székely István *Világ Krónikája*, s nem hiányoznak Tinódi széphistóriái, Zrínyi György (!) *Adriai tenger Sirenája*, Gyöngyösi művei sem. A kiragadott példákban világosan látszik az is, hogy Bod Péterhez hasonlóan Szlaviczai sem tartotta lényegesnek a verses és prózai munkák elkülönítését.

Az eddig felhasznált szövegeknél óvatosabban kell kezelni Mosotzi Institoris Gábor kölcsönkönyvtárának 1793-ban kiadott, egyébként igen tanulságos katalógusát.²³ Könyvanyagát ez is témakörök szerint csoportosítva közli – bár egy-egy címszó alatt néha nem odatartozó műveket is találunk, jelezve, hogy Mosotzi Institoris csupán hozzátvetőlegesen, a közönség tájékozódásának elősegítésére, s nem a könyvek tartalmának alapos ismeretében különítette el anyagát. A *morálfilozófiai-vallásos művek* nála is külön szerepelnek, sőt a formai jellemzőket az eddigieknél jobban figyelembe véve külön csoportot állít össze *Külömbféle Versezetek* címmel. A verses és prózai munkák elválasztása azonban ezzel még nem történik meg következetesen; a verses formában írt epikus művek a *Külömbféle Krónikák, Történetek, Históriaik, Románok, s más elegyes könyvek* címet viselő osztályba kerülnek. Jelzi ez egyben azt is, hogy a regények még a század utolsó évtizedében sem váltak külön élesen sem a verses epikától, sem a történetírástól. Egyedül *Szerentsi Nagy István*, A. Meyer *Wie soll ein Frauenzimmer sich würdig bilden?* című, asszonyoknak szánt hasznos erkölcsi oktatásokat tartalmazó könyvének fordítója tesz *látszólag* fejlettebb szemléletről tanúbizonyságot.²⁴ A magyar nyelven 1783-ban megjelent könyv többek között az olvasmányok kiválasztásával kapcsolatban is tartalmaz jótanácsokat, de mivel az általa javasolt könyvek többsége magyar nyelven nem volt elérhető, helyettük Szerentsi más, magyarul is olvasható műveket ajánlott, melyek, mint előszavában írta, „az én ítéletem szerint elég ártatlanok”. A könyv megfelelő helyeihez fűzött jegyzeteiben aztán külön-külön tárgyalja ugyan a regényeket, verses műveket, morálfilozófiai elmefuttatásokat, színdarabokat, illetve történeti és földrajzi munkákat, szemléletmódjának fejlettebségét azonban azért kell csak látszólagosnak minősítenünk, mert jegyzeteiben egyszerűen a főszöveg szigorú elhatárolásához volt kénytelen alkalmazkodni ő is. Rendszere így mindenféleképpen kivételnek számít; a kortársak döntő többsége számára a regény külső formájától függetlenül Kazinczy meghatározásával volt egyenlő (melyet a *Bácsmegyeyben* előforduló idegen szavak magyarázatának a könyv végére csatolt jegyzékében adott): „Román: költött história.”²⁵ Mándi Sámuel például Vergilius *Aeneis*-ét is a regények közé sorolja, akárcsak Horatius és Ovidius („kik mindnyájan a Románoknak írásában hatalmas emberek voltak”) egyes műveit.²⁶ Könyvi pedig azért nevezte *Hadi Románnak* a *Szigeti veszedelemből* készített verses átdolgozását, hogy ne kérhessék számon rajta a valóság-hűséget, azaz, mint írja, „senkit sem kötelezek Históriaimnak hitelére”.²⁷ Nem látták tisztán az igazi „Historia” és a fikció különbségét, illetve összefüggését sem. A nyugati, fejlettebb irodalmak regényelméleti eszme-futtatásainak az az alapvető fontosságú kérdésköre tehát, amelyet (mint említettük) a regénynek, mint új műfajnak az elismertése során az eposzhoz és történetíráshoz fűződő kapcsolata jelentett, magyar földön csak ilyen indirekt, s leegyszerűsített formában jelentkezett. Ez persze, hangsúlyozzuk ismét, elsősorban az előző műfajából következett, amely nemcsak nálunk, hanem az elsődleges mintául szolgált német irodalomban sem volt alkalmas hasonló kérdések tárgyalására;²⁸ a magyar forrásanyag szegénysége az oka annak, hogy következtetéseinket elsősorban mégis rájuk kell alapítanunk.

A történetírás és a fikción alapuló regény kapcsolatáról szóló megállapításainkat azonban még tovább kell pontosítanunk, s ki kell egészítenünk azokkal az érvekkel, amelyeket a korabeli elméletek magának a fikciónak, mint az ábrázolás eszközeinek igazolására kidolgoztak. Jelezzük először is, hogy az eposz, illetve a történetírás szabályai mellé rendelés időbelileg eltérő fokozatokat jelentenek. A

²³ *Könyvek' lajstroma, mellyek Pesten a' Ketskeméti uttzában lévő Arany Ökörnél Nro. 409. Mossotzi Institoris Gábor' újdön állittatott Magyar Olvasó – Kabinéttjában taláttatnak. 1793.*

²⁴ *Barátságos oktatás... Irattatott Német nyelven MEYER András által... fordította... SZERENTSI NAGY István. Pozsony–Buda 1783.*

²⁵ *Bácsmegyeynek öszve-szedett Levelei*, Kassa 1789.

²⁶ *Szívet sebhető... Rómái Mesékben tett Próba... ford. MÁNDI Sámuel, Pozsony 1786.*

²⁷ *Magyar Hadi Román, avagy... írta KÖNYI János, Pest 1779.*

²⁸ E. WEBER, i. m. 40.

hétköznapi realitásoktól elszakadó barokk regény magától értetődő módon a *csodásnak* szintén nagy szerepet biztosító eposzsal igazolhatta magát jobban. A hétköznapi valóság ábrázolását célul kitűző XVIII. századi viszont egyrészt a történetírással, másrészt a drámával; amint W. Vosskamp megfogalmazta: „Die Geschichtsschreibung ist . . . romantheoretisch vor allem unter Aspekten ihres aufklärerischen »Pragmatismus« (kausalspsychologische Genauigkeit, Finalität und moralische Applikationsmöglichkeit) relevant – das Drama vornehmlich unter dem Gesichtspunkt der Anwendung neuer Kunstmittel zur intensiveren »Illusionierung des Lesers« (Blanckenburg).”²⁹ Az eposz analógiájának háttérbe szorítása a történetírásé mögött pedig már jelzi a fikció, mint ábrázolási eszköz megítélési szempontjainak változását is, amely párhuzamos a regénytípusok időbeli változásával – ismét figyelemzvetve arra, hogy antik teóriák hiányában a regényelmélet milyen erősen kötődött a regényírás gyakorlatához.

Sigmund von Birken, aki megállapításait alapvetően a barokk heroikus regényre alapozta a XVII. század második felében, a fikció létjogosultságát történetfilozófiai alapon igyekezett bizonyítani. „Die Welt | ist eine Spiel-bühne | da immer ein Trauer- und Freud-gemischtes Schauspiel vorgestellt wird: nur dass | von zeit zu zeit | andere Personen auftreten. . . . Geschihet auch etwas | davon man sagen möchte: Sihe das ist neu! dann es ist zuvor auch geschehen | in den zeiten | die vor uns gewesen sind. Es geschihet nicht neues unter der Sonne.”³⁰ Márpedig ha nincs új a nap alatt, akkor az összes apró esemény hiteles ábrázolásához kötött történetírás éppen a világnak e leglényegesebb vonását takarja el – szemben a *valóságossal* szemben csupán a *valószínűhöz* kötött regénnyel, amely a lényegre mutathat rá.³¹ A Birken által figyelembe nem vett „niederer Roman” (amely alatt elsősorban a pikareszk regényt kell értenünk) elmélete viszont egészen másképp ítélte meg a fikció és a valóság viszonyát ugyancsak a XVII. század második felében: jellegéből következően nem mondhatott le a kézzelfogható valóság (többnyire szatirikus) ábrázolásáról semmiféle történetfilozófiailag igazolt örök igazság kedvéért.³² A XVIII. század második felének már többször emlegetett nagy hatású regényelméletírója, Huet viszont Birkenhez hasonlóan a „hohen Roman” teóriáját igyekezett összefoglalni – fikcióértelmezése azonban nem történetfilozófiai alapokon nyugodott. A *Traité* . . . a neoarisztoteliánusi, a francia klasszicista esztétika által kidolgozott valószínűségfogalmat alkalmazta a regényre is központi érték-mérőként; a valószínű fogalmát ugyanakkor a mindenkori, antik példákön iskolázott közvélemény határozza meg, s ez már bizonyos nyitottságot biztosít. Elméletének újdonsága, hogy (W. Vosskamp megfogalmazásában) „wird dem neoaristotelischen Wahrscheinlichkeitsbegriff im Horizont einer Gattung mittleren Personen die heroischen Exklusivität genommen (Wahrscheinlichkeit wird auch zur Maxime einer nichtheorischen bürgerlichen Literaturgattung).”³³ A XVIII. századi polgári regény elmélete a Huet-féle elképzelést természetesen sokkal jobban tudta kamatoztatni, mint Birkenét; bizonyítja ezt a *Traité* . . . recepciójának magas foka is. Ám a felvilágosodás kori regényelmélet kialakulásához rajta kívül (furcsa módon) jelentős mértékben járultak hozzá a barokk regény minden formáját teológiai nézőpontból elutasító kálvinista és pietista eszme-futtatások is.³⁴ E szempontból különösen azt a pietisták által megfogalmazott gondolatot kell kiemelnünk, mely szerint a kitalált, hazug történetet ábrázoló regény helyett (a biblia, a történetírás és a természetéről szóló könyvek mellett) az egyén által szubjektíven átélt, szerintük természetesen az isteni gondviselés által irányított, „belsőleg tapasztalt” valóságot ábrázoló műveket kell olvasni. Azzal ugyanis, hogy a barokk regény fantáziavilágával nem egy tényszerű külső valóság ábrázolását állították szembe, közvetve hozzájárultak az új önéletrajzi-pszichológiai, a szubjektív megfigyeléseknek és érzelmeknek egyre tágabb teret adó, a nagyszabású kitalált történetek helyett a figyelmet a hétköznapi mikrovilágára helyező felvilágosodás kori regény és regényelmélet kialakulásához. Amikor azok szerzői minduntalan hangsúlyozták, hogy nem regényt, hanem igaz történetet írnak az életből merítve („Mein Buch enthält

²⁹ W. VOSSKAMP, *Romantheoretische Aspekte im 18. Jahrhundert*, i. h. 162.

³⁰ *In*, (eredetileg:) *Vorredex zu Herzog Anton Ulrich, Die Durchleuchtige Syrennin Aramena*. Nürnberg 1669.; (Általunk használt kiadása:) *Romantheorie* . . . 22–25.

³¹ Birkenről: VOSSKAMP, *i. m.* 12–15.

³² VOSSKAMP, *i. m.* 34–39.

³³ VOSSKAMP, *i. m.* 80.

³⁴ VOSSKAMP, *i. m.* 121–142.

noch was mehr als einen Roman: nemlich eine Schilderey der heutigen Welt nach dem Leben gezeichnet"),³⁵ s ezt sokszor tudatosan nem *Romannak*, hanem *Historienek* nevezték,³⁶ voltaképpen az egyházi kritikával párhuzamosan (s talán annak vitorlájából a szelet tudatosan kifogandó) a barokk regény világát utasították el.

E nagy változás, melynek itt fő vonalait érzékeltethettük csupán, a korabeli magyar irodalomban csak nyomokban jelentkezett. Az olyan, regényfordításainkat voltaképpen megelőző bevezetőben, amilyen Bod Péter már emlegetett *Szent Hiláriusa* előtt áll, egyértelműen a barokk nézetekre utaló megjegyzést olvashatunk a *Költött Historiákról* „amellyeket azért irtanak, a'kik irtanak, hogy azok által annál hathatósabban taníthatnák az embereket”. S hiába jelent meg igen későn, csak 1792-ben a barokk heroikus regény klasszikusának, Jean Barclay *Argenisének* magyar fordítása,³⁷ előszavában szintén a regénytípusra jellemző XVII. századi érvelést hozta magával: „Ne gondolja pedig senki, mintha azok, melyek a' könyvben foglaltatnak, valósággal megtörténtek volna. Egész könyv merő költemény, Mese. (...) Barklájus János ezen költeményével nem egyébre célzott, hanem hogy a' vétkeket mindenféle *Rendekből* ki gyomlályla és azoknak helyébe a' józan erköltsöt bé ültesse.” A magyar fordítónak tehát eszébe sem jut, hogy a mű valóságértékét bizonyítsa – holott a XVIII. századi felvilágosodás hazai és külföldi regényelőszavainak többsége számára axióma volt, hogy a fordító szerint Barclay által is célu kitűzött erkölcsök javítását csak igaz történetekkel lehet elérni, s még az igaz történetnek a fikcióval való keverését is problematikusnak tartották.³⁸

Az előbb már említett felvilágosodás kori regényelméleti elképzelésekkel szemben ugyanis, melyek a valósághoz való kötődést differenciáltabban, a lélektani ábrázolásnak tág teret engedve fogalmazták meg, az előszavakban csupán a történet hitelességének, azaz valóban megeseett voltának bizonygatása bukkán minduntalan és közhelyszerűen elő. Kónyi János *XIV. Kelemen pápának, ama nagy emlékezetű Garganellinek levelei* (Pest 1783) című fordításának előszavában siet kijelenteni, hogy noha a levelek francia kiadója „Gróf Carraccioli egy derék okos ember-is; mindazonáltal közel sem alkalmasos illy ékes leveleknek ki-találásokra, mint a'mellyeket Garganelli itt ír. Annakokáért némellyek igen ártatlanul vádolják Carracciolit azzal, hogy ezen leveleknek ki-koholója ő lett légyen”. Kép Geyza László *Szerelem példája* . . . (Vác 1786) című regényét „valóságos és tsak kevés esztendőekkel ennek-előtte támadott Történet”-nek nevezi. A *Pater Amilian kapuzinus és Trési kisasszony* (Bécs 1787) című román szemérmesen G. M. monogram mögé rejtőző szerzője pedig történetét „szájából egy igaz Szívű Férfiúnak, ki Pater Aemiliannal a' Vér szerint való Atyafiság által közel ösve kaptsolatott” hallotta, nem különben Holosovszky Imre,³⁹ akinek atyja mesélte a könyvben olvasható történetet. A felsorolt művek kivétel nélkül a kor *Trivialromanjai* közé tartoztak (hozzánk egyébként többnyire ezek, s nem az igazán értékes regények jutottak el), így egyben azt is világosan megmutatják, hogy a pusztán szórakoztató célzatú irodalom hogyan vette át, s változtatta végérvényesen közhelyé az értékes regények előtt álló érveket. Aligha lehet kétséges egyébként, hogy a történet valóban megeseett voltának bizonygatása az ilyen jellegű előszavakban már elsősorban reklámcélokat szolgált: a közönség ugyanis nyilván szívesebben olvasta azt, amit valóságosnak hihetett, így vezetve le fájdalommentesen az őt környező világ megismerésére irányuló ösztönös igényét anélkül, hogy az igazi valósággal szembe kellett volna néznie.

Született azonban néhány olyan előszó is ezekben az években, amelyek némileg túlléptek a történet igaz, valóban megeseett voltának bizonygatásán. A kor legjobb (s egyetlen eredeti) magyar regényét író Kármán József például csak előszavának első két mondatát szánja a régi közhelyre (egy ismeretlen küldte el neki Fanni élettörténetét), majd „Használjuk ezen alkalmatosságot avégre, hogy gondolatainkat kifejezzük az efféle kis biográfiákról” jelszóval európai viszonylatban ugyan már közhelynek számító, magyar földön azonban új és időszerű érveket fogalmaz meg. A nagy tettek, világtörténelmi események ábrázolását nem kárhoztatja ugyan, de mellettük helyet követel a hétköz-

³⁵ J. M. v. LOEN, *Der Redliche Mann am Hofe; Oder die Begebenheiten des Grafens von Rivera* (1740); idézi: D. KIMPEL, *Der Roman der Aufklärung*. Stuttgart 1967. 65–66.

³⁶ E. WEBER, *i. m.* 49.

³⁷ *Barklájus János Argensise* . . . ford. FEJÉR Antal. Eger 1792.

³⁸ E. WEBER, *i. m.* 67–73.

³⁹ *Vitéz Kánoki Mórítz, avagy* . . . Buda 1808.

napok kis embereinek és eseményeinek. „Minden rendben és állapotban talál az okos vizsgáló virtust. Nemcsak a világot ijesztő isten-vesszei, Attilák, Sándorok, vagy a világ gyönyörűségei, Titusok és Trajanok érdemlik meg, hogy legyen cselekedeteknek és dicséretnek hirdetője. – Az emberszeretet, jóltétőség nemcsak akkor érdemel mauzóleumot, ha azt fejedelmekben találjuk, akiknél az leginkább kötelesség és legkönnyebb kötelesség. Minden embernek neve, aki azokkal a tulajdonságokkal bír, melyek a jó ember, jó polgár, jó atya, jó barát kötelességei, megérdemli, hogy a késő nyom nevezze.”⁴⁰ Túloznánk persze, ha azt állítanánk, hogy Kármán előszava a felvilágosodás kori regény körül kialakult érvrendszer valamennyi elemét összefoglalja. Az azonban mindenestre tény, hogy a mikrokörnyezet és a névtelen hősök hiteles ábrázolása a barokk regényt tagadó (természetesen számos altípust felvonultató) XVIII. századi lényeges jellemzői közé tartoznak. S tény az is, hogy abban az időben magyar nyelven nem született ennél átfogóbb összefoglalás.

Nem a regénytípus létjogosultságának indoklására vállalkozik a *Bácsmegyei* fordító Kazinczy sem, hanem írói műhelyébe bepillantást engedve egy látszólag részletkérdés vizsgálatától jut el fontos elméleti gondolatok megfogalmazásáig. Eszébe sem jut elismételni a történet igaz voltáról szóló közhelyet, hanem azon töpreng, hogy milyen formai eszközökkel lehet a valóság *illúzióját* leginkább fölkeltetni; erre a fordításban olvasható idegen szavak és kifejezések létjogosultságának igazolása ad alkalmat. Felismeri, hogy a regényben másféle törvényszerűségek érvényesülnek, mint az eposzban. Az eposz magasabb rendű volta természetesen számára is axióma; gondolatmenetének éppen ez a kiindulópontja. Elismeri, hogy a poézis *fentebb nemei* nem tűnnek el az idegen szavakat. „De ellenkezőképpen van a' dolog az alacsonyabb rendű írásokkal, 's nevezetesen az én Románommal. Ebben nem a történetet költő, hanem maga Bácsmegyei szóll, még pedig *levelekben és barátjaihoz*, kik olly szeretsés nevelést nyervén mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a' nagy-világban mindenekelőtt esmeretes szavait értették. Ezeknek megtartása kedves negligét ad Románomnak, 's szinte el-hiteti az Olvasót, hogy levelei nem valamely Belletristának, hanem magának a' megvetett Szerellem' gyötrelmei közt fetrengő Bácsmegyeinek tollából folytak.” Maga a gondolat persze nem eredeti. A felvilágosodás kori regények (tipikus formájuk a levél, illetve a napló) kapcsán kialakult elméletbe beletartozik a nyelvi hitelesség Kazinczyéhoz hasonló értelmezése is – többek között Gellert *Praktische Abhandlung vom guten Geschmack in Briefen* (1751) című értekezésében találkozunk ilyen gondolatmenettel. Gellert szerint a levél „eine freie Nachahmung des guten Gesprächs . . . er vertritt die Stelle einer mündlichen Rede, und deswegen muss er sich der Art zu denken und zu reden, die in Gesprächen herrscht, mehr nähern . . .”⁴¹ Kazinczy előszavának jelentősége éppen az, hogy ebbe a gondolatkörbe kapcsolódik bele, ezt közvetíti – szoros összefüggésben természetesen a hazai nyelvújítás sajátos problémáival.⁴²

A vizsgált korszak jó másfélszáz előszava közül még egyet kell e kérdéskör zárásaként kiemelnünk: Fellegváry Ágoston írását a *Hertzeg Piripiónak tündér története* című, 1804-ben megjelent Wieland fordításának elejéről. „Ezen *Tündéres Historiában*, szintén az elejtől fogva, egészen a' végéig, minden a' Természetnek szokott Rendi és Folyása ellen megessetnek íródik le; úgy hogy ebből a' szempontból nézvéen valaki azt, felette képtelennek ítélné az Okosság' és a' Meglehetőség' Törvényjei szerént. De nagyon hibázna itélethozásában, nem külömben, mint az, a'ki *Siberiának* hideg égallját, a' mi mérsékelt éghajlatunk, a' Francia vagy más Nemzet' szokásait, a' mi bévett Rendtartásaink szerént akarná megítélni. – A' Tündérek Országá a' Természet' Határjain kívül vagon . . . Melyrevaló nézve valamely *Tündér Regét* mindég más *Tündér Regéből* – . . . – lehet és kell megítélni. A' HERTZEG PIRIPIO TÜNDÉR TÖRTÉNETÉRŐL is ilyen módon tévén ítéletet: *megeshetettnek, tanúsággal tellyesnek* és minden tekintetben a' legderekabbnak is fog a' Világ' minden Tündér Regéi közt találatni.” – olvashatjuk a szokatlanul modernnek tűnő gondolatmenetet, mely persze nem Fellegváry sajátja, hanem szinte szó szerinti fordítás Wieland *Der Sieg der Natur Über die Schwärmerei oder die*

⁴⁰ KÁRMÁN József, *Fanni hagyományai*. In: *Kármán József válogatott művei*. Sajtó alá rendezte NÉMEDINÉ DIENES Éva, Bp. 1955. 97–98.

⁴¹ Idézi: D. KIMPEL, *i. m.* 75.

⁴² Ezeket részletesen tárgyalja: RUZSICZKY Éva, *Kazinczy állásfoglalása az idegen szavak kérdésében*. In: *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*. szerk. PAIS Dezső. Bp. 1960. 131–169.

Abenteuer des Don Sylvio von Rosalva (1764) című regényének egyik fejezetéből, mint erre már György Lajos felfigyelt.⁴³ Magánál az átvétel *tényénél* azonban sokkal lényegesebb az átvétel *milyen-sége*, s ennek megítélésakor több tény is figyelembe kell vennünk. Mindenekelőtt azt, hogy Fellegváry nem a teljes regényt fordította le, csupán azt a Biribinker-történetet, amely már német nyelven is önálló kiadásokban látott napvilágot.⁴⁴ E történet azonban, mely a XVII. századi tündérmesék fantasztikus elemeit sűrítve tartalmazza, csak a regény szövevének egészében kapja meg igazi jelentését: célja az, hogy a tündérmeséket igaz történeteknek tartó Don Sylviót rádöbbsentse tévedésére. Ez a pedagógiai célzat világosan meg is fogalmazódik a Biribinker-történetnek éppen abban a (harmadik) fejezetében, melyen Fellegváry bevezetője alapul. Az előszó**ból** azonban pontosan a lényeg, a pedagógiai célzat maradt ki, s helyére az eredeti gondolatmenet olyan töredékei kerültek, amelyek az önmagában puszta szórakoztató történeté változott Biribinkert (Fellegvárynál Piripiót) a közönség előtt igazolhatták. Ily módon az előszó nem ad hiteles képet Wielandnak a fantázia és a hétköznapi valóság kapcsolatáról kialakított elképzeléséről sem, melytől még meglehetősen távol áll az olyan, a valósághoz csupán áttételesen kapcsolódó, a művészi alkotás, a művészi igazság elvont és öntörvényű voltát képviselő elképzelés, amelyet az előszó általunk is idézett sorai sugallnak. Wielandnak alapvető vonásaiban a svájci Breitingerre visszavezethető elgondolása elismerte ugyan a költői képzeletőre joga**it** s létének szükségszerűségét, de közte és a valóság között közvetlen, szinte allegorikus kapcsolatot látott: szerinte a költő által teremtet fantáziavilág olyan átlátszó lepel, mely alatt a valóság világosabban bontakozhat ki, mint közvetlen ábrázolása esetén.⁴⁵

*

Említettük már, hogy a regény bizonytalan helyzete a korabeli elméletírókat az új műfaj hasznos voltának közvetlen, nem-esztétikai érvekkel történő igazolására készítette, s azt is, hogy az ilyen típusú gondolatmenetek az előszavakban különösen háttérbe szorították a műfajelméleti kérdéseket. E mennyiségileg igen tekintélyes anyag mégis egyhangúbb az előbb tárgyaltnál. Tény ugyan, hogy a regény erkölcsnemesítő-tanító voltának értelmezésében már Birken és Huet fölfogása is eltért, nem is beszélve a XVIII. század második felének gondolkodóiétól, akiknek ezt a változatlanul élő elvárást a felvilágosodás másik követelményével, a szigorúan racionális, ok-okozati összefüggésekre épülő ábrázolásmóddal kellett összhangba hozniuk.⁴⁶ De tény az is, hogy a jó regény kritériuma mindig az erkölcsnemesítő-tanító szándék és képesség maradt.⁴⁷ Az előszóírók pedig csak ezt a közhelyet vették át, figyelmen kívül hagyva a különböző értelmezési lehetőségeket – nyilvánvalóan szoros összefüggésben azzal, hogy műveikkel fokozatosan a morálfilozófiai irodalom helyére léptek ugyan, de úgy, hogy (tudatosan vagy öntudatlanul) nem attól eltérő, hanem vele azonos vonásaikat igyekeztek hangsúlyozni. A vallásos morálfilozófiai kizárólagos fontosságáról beszélő korabeli egyházi gondolkodókat persze nem téveszthették meg ezzel; Alexovics Vazul például rendkívül indulatosan minősít mindenféle regényt károsnak már említett, 1792-ben megjelent könyvében. S ez már csak azért sem csoda, mert a felvilágosodás regényei által képviselt morál valójában már az új polgári erkölccsel állt közvetlen

⁴³GYÖRGY Lajos, *i. m.* 338. – A regény általam használt kiadásában (*Wielands Sämtliche Werke*. 12. B. Wien 1811.) az idézett rész eredetije a 212–213. oldalon.

⁴⁴GYÖRGY Lajos, *i. m.* 337.

⁴⁵Wieland regényelméleti elképzeléseiről: W. PREISENDANZ, *Die Auseinandersetzung mit dem Nachahmungsprinzip in Deutschland und die besondere Rolle der Romane Wielands* (Don Sylvio, Agathon), *In, Nachahmung und Illusion*, Hrsg. H. R. JAUSS. i. kiad., München 1969., valamint D. KIMPEL, *i. m.* 91–97.

⁴⁶VOSSKAMP, *i. m.* 80–84, 190–196.

⁴⁷M. SPIEGEL, a XVIII. század első felének német regényeiről született recenziók vizsgálata során kimutatja ugyan az egyéb szempontok lassú előtérbe kerülését, de azt is, hogy az erkölcs szerepével való számvetés mindvégig kikerülhetetlen maradt. (*Der Roman und sein Publikum im früheren 18. Jahrhundert 1700–1767*. Bonn 1967. 59–85.), s H. EHRENZELLER is külön alfejezetben foglalkozik a *Moralische Rechtfertigung* kérdésével az előszavakban (*i. m.* 130–134.).

rokonságban, mely a valláserkölcssel egyébként szintén nem látványosan szakító morális hetilapokban alakult ki a század elején.⁴⁸ De a regényelőszavak íróinak célja különben sem az egyházi kritikusok, hanem a közönség meggyőzése volt.

Érvelésük szinte kivétel nélkül a hasznos szórakoztatás ősi horatiusi közhelyének (*utile dulci*)⁴⁹ variálásában merült ki. Nem azt igyekeztek bizonyítani, hogy a regény értéke eléri a hagyományos elfogadott műfajokét, hanem azt a szerepét emelték ki, amelyet a valóban komoly tudományos népszerűsítésében (szerintük) játszhat. E gondolatot legrészletesebben Tordai Sámuel fejtette ki Gellert *Leben der schwädischen Gräfin von G.* című regényének első magyar fordítása⁵⁰ előtt álló, 1772-ben megjelent előszavában – eszmefuttatását egy speciálisan magyar problémára, a tudományok és a nyelv fejletlenségére alapozva. A fejlettebb országok viszonyainak ismertetése után, ahol „az ő Tudósaik” évről évre számtalan könyvet írnak – fordítanak, felteszi a kérdést, hogy a hazai elmaradottság oka a tudományok hiánya-e, vagy pedig az, hogy a magyar nyelv alkalmatlan az irodalom művelésére. Egyik sem. Tudósok itt is vannak, a nyelv pedig éppen a magyar nyelvű munkák születése folytán bővíthetne, hiszen a ma gazdagnak tartott nyelvek is szegények voltak nem is olyan régen, „de mivel időről időre sok jó könyveknek írása által, és kiváltképpen sok idegen Nyelven íratott könyveknek született Nyelvekre való fordítások által, a’ magok nyelveket bővíteni, ’s ékesíteni szorgalmatosan igyekeztek, már egész árkusokat, sőt egész Könyveket írnak született Nyelveken, úgy hogy azokban egy idegen szót-is bé-venni kényszerítessenek, sőt . . . az Oskolai leg-elmébb Tudományokat-is (mellyek az előtt . . . Deák nyelven íratottak és tanítottak) már magok született Nyelveken hasonló, sőt hasznosabb előmenettel tanítják”. Miért nincs ez így magyar földön is? Azért, mert a magyar nemzetet nem érdeklik a tudományok, nem olvasnak könyveket, s ezért a tudósok nem mernek komoly munkába fogni. Bezárult tehát a kör: igazán pallérozott, tudós nemzetét anyanyelvén szóló könyvek írása és fordítása által válhatna a magyar, erre azonban alkalmassá kellene tenni a nyelvet, könyvek írása és fordítása által – e könyvek azonban a nemzetet éppen palléroztalan volta miatt nem érdeklik, s így a tudósok nem is próbálkoznak kiadásukkal. E circulus vitiosusból keres kiutat a horatiusi közhely segítségével. „Ama fellyebb említett Nemzeteket, mellyek már most ugyan telhetetlenek a könyvek olvasásában, gyönyörűséges mesterséggel édesgették az ő Tudósaik az olvasásra. Ők ti. az olyan valóságos Tudományokra oktató könyvek mellett, mellyek az elmét inkább fárasztják, és nyughatatlanítják, mint sem gyönyörködtetik, gyakorta olyan mulatságos könyveket-is botsátottak-ki, mellyek az elmének kedves és kellemes, ’s egyszer ’s mind hasznos idő töltést szereznek; minéműek a’ szépen folyó Mesék és Komédiák, Barátságos Levelek és Beszélgetések, ’s a’ t. Az ilyen magokat kedveltető, és egyszer’smind hasznos tanúságokra vezető könyvek, mint-egy vonva-vonták, ’s naponként szoktatták őket a’ Könyvek olvasására.” Magától értetődik ezután, hogy saját fordításának is ilyen szerepet szán, biztosítva természetesen olyasóit, hogy magok „tsupa költemény” de a „jó erkölcsöknek és betsületeknek regulái olly eleven színekkel rajzoltatnak le, hogy ezeket az Olvasó . . . mint-egy tükörben szemléli, és ugyan fel-lobbantatik azoknak a’ gyönyörűséges példának követésére”.

A *késérüt edessel* közhelyre (mely egyébként nemcsak a regényelőszavakból ismeretes), a későbbiek során is számtalanszor hivatkoznak az előszóírók, nemcsak a felvilágosodás kori regény olyan prototípusa előtt, mint a Richardson *Pamelaja* nyomán készült Gellert-regény, hanem a legkülönbözőbb művek és gondolatmenetek igazolásaként. Népszerűségét alighanem éppen e mindenre alkalmazható voltának köszönhette, s sok esetben valóban csak (többé-kevésbé átlátszó) indokká válik az igazi céljukul a pusztá szórakoztatást kitérítő regények előszóíróinak tolla nyomán. A *Kellemes időtöltésre való elmés nyájasságok* összegyűjtője például így ír: „Ha az ártatlan mulatságot kereső olvasónak ezen könyvetske egy-két kellemes órát ad, már nem lesz okom a’ reá fordított időt megbánni. Ha pedig a’mit szívesen kívánok, egyik vagy másik Ifjú az ezzel való mulatgatás által fontosabb tárgyú könyvek’ olvasására fog édesgettetni, tsekély fáradtságomnak tökéletes lesz jutalma.”⁵¹ Nem titok tehát, hogy

⁴⁸ D. KIMPEL, *i. m.* 41–42., valamint M. SPIEGEL, *i. m.* 50–58.

⁴⁹ *De arte poetica* 343–344. s.; vö. VOSSKAMP, *i. m.* 21.

⁵⁰ *A’ Svétziai Grófné G***né Asszony Élete.* Kolozsvár 1772.

⁵¹ Sopron 1806.

a szórakoztatás önmagában is élő lehet: mellette a régi közhely mintha már csak megszokásból állna. Az ilyen típusú előszavak után következő művek jellege többnyire egyébként is árulkodik az egyértelműen szórakoztató célzatról – a maga korában Európa-szerte rendkívül divatos, ám minden irodalmi értéket nélkülöző *Julia levelei Ovidiushoz*⁵² című fordítás előszavában, vagy a számtalan igen népszerű, ám többségében értéktelen Robinson-átdolgozás közül magyar földre eljutott *Róbert Péter született anglus*...⁵³ című regény bevezetőjében találkozunk például hasonló gondolatmenetekkel.

A szórakoztatás szerepének fokozatos előtérbe kerülése kétségtelenül a korábbi merev, kizárólag az erkölcsi hasznosságra figyelő értékmérők lazulása felé mutatott. M. Spiegel mutatta ki a német regényekről készült korabeli recenziók vizsgálata során, hogy az egyértelműen szórakoztató olvasmánnyá váló kalandregényekről (Abenteuerroman) szóló kritikák tudtak először, az 1740-es években kibújni az erkölcsi hasznosság egyedüli értékmérő voltának béklyójából, hogy azután az 1760-tól kezdődő évtizedben a *szórakoztató* (Unterhaltend) szó minfenféle regény megítélésénél alapvetően pozitív értékmérővé váljon.⁵⁴ A *Kunstroman* számára természetesen nem lehetett cél a pusztá, felszínes szórakoztatás, s ha a közvetlen erkölcsi hasznosság követelménye vissza is szorul, helyette egyre inkább előtérbe kerül a mély érzelmek, az emberi belső valóság ábrázolásának elvárása, mely hamarosan a *Werther*-típusú szentimentális regény megszületéséhez vezet. Így nagy a valószínűsége annak, hogy ha egy előszóban a szórakoztatás egyedüli célként jelentkezik, akkor utána az értékes irodalom határain kívül maradó *Trivialroman* következik, a *Kunstroman* és a *Trivialroman* fejlődését azonban a gyakorlatban többnyire igen nehéz elválasztani. Egyrészt azért, mert előszavában a *Trivialroman* sem mindig vállalja önmagát, sőt éppen ellenkezőleg, igyekszik *Kunstromannak* tűnni. Másrészt sok esetben éppen egy-egy nagy sikerű művészregény indította el az értéktelen utánzatok özönét. A német irodalomban a *Trivialroman* kialakulását a XVIII. század közepére teszik,⁵⁵ nálunk azonban a regényműfaj már többször emlegetett késői jelentkezése, s a típusok keveredése miatt az általános nehézségektől eltekintve sem lehetséges egy határozott dátum megjelölése. Bonyolítja a helyzetet az is, hogy kevés kivételtől eltekintve eleve csak az európai irodalom másod-harmadrangú alkotásai találtak fordítóra. Az anyagot áttekintve nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a szórakoztató célzat fokozatos térnyerése kétségtelenül megfigyelhető, ám ez a folyamat csak körültekintő, differenciált vizsgálat során válik értelmezhetővé.

Az előszavak többsége közhelyszerűen ismétlgeti, hogy az utána következő olvasmány nemcsak szórakoztató, hanem a jó erkölcsöket is szolgálja. Ugyanúgy a horatiusi közhelyhez nyúlnak vissza ezek is, mint az előbb ismertetettek, a különbség csupán annyi, hogy maguknak az általuk kínált regényeknek tulajdonítanak erkölcsnemesítő-tanító hatást, s nem csupán ugródeszkanak tekintik őket a valóban értékes tudományok felé. „Ha ki pedig azzal kívánna dorgálni, miért hogy kiseded tehetséget ezen hitván Római Mesének fordításának vesztegettem, meg-felel annak a' bölt's Világ állandóan erősítvén, az Római Mesék azon kívül, hogy gyönyörködve mulatják az Olvasókat, a' szívet is nemesítik és pallérozzák” – olvashatjuk például a *Gróf Pontisznak, avagy a' tulajdon fia által megölettetett Atyának szomorú története* című, 1788-ban megjelent román előszavában. Gyakran hivatkoznak arra a közhelyre is, amelyet Báji Patay Sámuel így fogalmazott meg 1781-ben: „A' virágról a' méh mézet szíj – pók mérget, / De kérlek, ne kövessd az utóbbi férget!”⁵⁶ Olyan megnyilatkozással azonban, amely az erkölcsi haszon közhelyén kívül valami más, a XVIII. század végén modernnek számító értékmérőt is állítana a szórakoztatás ellensúlyaként, mindössze kettővel találkozunk: Bárócziéval és Kazinczyéval.

„A' magokat kedveltető tanálmányok fel ingerlik az olvasónak vágyakodását, kimeneteleket kívánnya tudni, egyedül tsak mulatáságnak kedvéért gondollya olvasni, 's azonban a' közziben elegyített szép erköltsi tudomány, mint elevenítő balsamom, egészen szívéig hat: mely koránt sem

⁵² Kassa 1790.

⁵³ Pozsony–Pest 1797.

⁵⁴ M. SPIEGEL, i. m. 60–85.

⁵⁵ M. SPIEGEL, i. m. 69. A kérdésről összefoglalóan: M. BEAUJEAN, *Der Trivialroman in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*. Bonn 1964.

⁵⁶ *A régi indus bölt'selkedések*... ford. BÁJI PATAY Sámuel. Eger 1781.

történnék, ha az író egyedül csak a' jó erköltsi tudománynak mostoha elő adásában határozná meg írását"⁵⁷ – fogalmazza meg Báróczi is a szokásos közhelyet 1786-ban kiadott Dusch-fordítása előszavának végén. Nála azonban az erkölcs hangsúlyozása mögött a szerelem apológiája áll! Már első mondataiban visszautasítja azt, hogy az Előjáró Beszédek szokásos közhelyeit ismétlegesse, hiszen amikor a műnek „mingyárt első levelében is szerelmet tanál az Olvasó”, akkor „a szerelmet illik ottan ditsérni”. S utána hosszú oldalakon keresztül fejti ki, hogy a szerelem voltaképpen a világ legfőbb mozgatója. A szerelmesek tetszeni akarnak egymásnak, ezért követnek el jó cselekedeteket és nagy tetteket: ezért rohan a vitéz bátran a csatába, ezért írnak az írók, dolgoznak a parasztek jó termésért, kereskedők nagy haszonért, s így tovább. Báróczi persze tágan értelmezi a szerelem fogalmát, s körébe sorolja az önmagunk iránti szeretetet is. Gondolatmenete alapvető kihívást jelentett a hagyományos vallásos morálfilozófiának a szerelmet tiltott területként kezelő világával szemben. Természetesen nem véletlen, hogy éppen a „legérzékenyebb nemzeték” vezére jut erre a radikális gondolatmenetre éppen egy Dusch-fordítás előszavában – e kör, s az általa kedvelt, kizárólag a szerelem problémái felett töprengő, „érzékeny” olvasmányok minőségileg különböző, új ízületet jelentettek a felvilágosodás korábbi szakaszának előbb ismertett műveihez képest.⁵⁸ Hasonló gondolatmenettel találkozunk a mestereként Báróczit tisztelő fiatal Kazinczy egyik levelében is, mely nyilván nem véletlenül született éppen egy másik Dusch-mű kapcsán. Az Orestes és Hermione fordítója, Ivánkay Vitéz Imre ugyanis Kazinczynek akarta ajánlani munkáját, s az ajánlást elfogadó Kazinczy válaszelevelét, amelyben az kifejti véleményét a Dusch-típusú románokról,⁵⁹ szintén kinyomtatta saját Ajánló Levele után. E levél végén Kazinczy is a horatiusi közhely körében maradvá jelenti ki ugyan, hogy románokra azért van nagyobb szükség „Kánonok Molnár Physikájá”-nál és „Dugonics Alegoriájá”-nál, „hogy azoknak (ti. a románoknak – Sz. M.) olvasások által a' szóllás és maga-viselet durvasága kevesebb ízlésre faragódjon”. A levél első felében azonban ő is a szerelmet dicséri, melyben már nemesak a világ legfőbb mozgatóját, hanem az ember legfőbb boldogítóját látja. Nincsen „semmi, a' mit nemesebb tetteimnek jutalmául az egetől inkább kérjek, mint azt a' szerelmet, a' mely eped, kívánkozik, sír, rettegeve reméni, kívánságait bé-tellyesedve látja, 's hogy boldogságának birtokát annál állandóbbá tehesse, bennünket a' leg-nemesebb tetteknek elkövetésekre tüzel, 's a' leg-édesebb nyughatatlanságban, a' leg-édesebb kínok között forgat (...) Azokat a boldogtalanokat, a' kik ezt soha nem esmerték, vagy profanálták, szívesen szánom, Nem érzik ők, mely meg-betsülhetetlen szeretse: tsalódhatni!” Saját Bácsmegyey-jének pataki sikertelenségére célozva pedig megjegyzi: „Így ítéi gyakorta igazábbban egy tizen-hat esztendő Leány némely nemű írásek felett az eruditioval tellyes Criticusnál.” A hagyományos értékrendet képviselő eruditioval tellyes Criticusokkal szemben Báróczi is, Kazinczy is új értékrendet, új viszonyítási alapot igyekszik teremteni. Céljuk már nem az, szemben a románfordítók többségével, hogy a történet szerelmes motívumait bagatellizálják, s hozzásimítsák a kor elvárásaihoz. A szerelemben az ember tetteinek belső, lélektani indítóokát kutatják, a hangsúlyt az érzelmeknek a korábbi szigorú értékrendhez viszonyítva öncélú ábrázolására, az individuuma helyezik – gyakorlatilag abba az áramlatba kapcsolódva, amely Goethe Wertherével, s a Werther-utánzatok tömegével tetőződött éppen abban az időben.

A hagyományos erkölcsös szórakoztatás álláspontját képviselő előszavak mellett (melyek a döntő többséget képviselik) a XVIII. század végén Kunstromanhoz kapcsolódó Kazinczy és Báróczi-féle gondolatmeneteken kívül találunk néhány olyan előszót is, amelyek megelégszenek a pusztá szórakoztatás öncélú hangsúlyozásával, s ily módon inkább a Trivialroman áramlatával állnak összefüggésben. Először Kónyi János előszavaiban bukkannak fel ilyen megjegyzések. „De kegyes Olvasóm, ha ezen munkátskámban valamely ékes beszédű szóllásnak formáját, vagy a' bölts írásek szerént való erköltsös tudománynak majmozását, vagy a' Magyar nyelvnek gondal értő tizfra kiramazását, vagy pedig len a' dolognak valóságosan lett igaz voltát magaddal elhitetni keresed, megtsalod magadat igen nagyon; hanem a tellyes munka a'mint fellyebb említettém, nem egyéb', mint az üres ósákban (!) való elmének

⁵⁷ *Erköltsi Levelek*. Pest 1786.

⁵⁸ E kérdéskör részletesebb kifejtését lásd: BIRÓ Ferenc, *A legérzékenyebb nemzeték (Báróczi Sándor és „testőrirő” barátai)*. In, ItK 1978. 1. 16–31.

⁵⁹ *A' Tiszta és Nemes Szeretet' Ereje*. Kassa 1789.

ártatlan gyönyörködtetése, és a' henyélő észnek a' rossz gondoktól való megmentése, vagy legigazabban magyarul mondván Mese." – írta 1744-ben megjelent *Várta mulatság, avagy . . .* című fordításának előszavában. Fogalmazásmódja igen éles: nem egyszerűen a szórakoztató szándékot hangsúlyozta, hallgatva mindazokról a hasznokról, melyekre a regények védelmében többnyire hivatkozni szoktak, hanem azokat látványosan elutasítva fejtette ki álláspontját. Jó tíz évvel később megjelent *Ártatlan mulatság, avagy . . .* című művének⁶⁰ bevezetőjében pedig alig titkolt iróniával fordul a „hasznos” könyvek szerzői felé: „Naponként szaporodnak a' könyvírók. Némelyek lennyenjáró eszmélkedéseknek erejét mutogatják, mások tizfra leleményekkel az emberiséget megbájolni igyekeznek, olyanok is fitogtatják eszket, kik az Istenekkel egyenlő korban lenni vélekedvén, magokat, legböltsebbnek állítják, mindent felfogatnak, mindent megtzáfolnak és tulajdon fennhéjázásokban megatalkodván, helytelen jobbtásokkal akarják a' ditsőséget magokra raggatni; mindazonáltal találhatnak olyanok is, kik illetén munkájok által csak időbeli unatkozásokat kívánják elkerülni, vagy pedig az együgyűeknél unalmas időre való gyönyörűségeket gerjeszteni; mely utolsóbb rendbéli e' jelenvaló Mulatságos könyvetske is.” Kónyi idézett gondolatai meglehetősen szokatlanok az 1770-es, 80-as években; hasonlókkal csak a századfordulót követő évtizedben találkozunk először. A látszólagos ellentmondást az előszavak után álló művek jellege magyarázza. A *Várta mulatság . . .* egy XVII. századi francia, D'Anulnoy által írt tündérmese fordítása, az *Ártatlan mulatság . . .* pedig szintén egy francia eredetire visszavezethető XVI. századi német népkönyvet tartalmaz.⁶¹ Egy korábbi korszak a felvilágosodás által minden tekintetben meghaladott ízlésirányához, s a hozzájuk tartozó elméleti megfontolásokhoz nyúlt tehát vissza Kónyi; olyan művekhez, melyek a lektúrirodalom XVIII. századi térnyerése idején eredeti értékeiket elvesztve szórakoztató irodalomként váltak jól eladhatóvá. Kónyi szemfülességét dicséri, hogy meglátta bennük ezt a lehetőséget. Életművének egészét figyelembe véve is úgy tűnik, hogy a magyar nemzet együgyű hadi szolgálja ismerte fel magyar földön először az értékes irodalom és a lektúr különválását, s igyekezett kiaknázni az utóbbiban rejlő lehetőségeket.

A századfordulótól kezdve a különböző, kifejezetten nyelvtudományi és irodalmi szánt, üzleti vállalkozásokként életrehívott regénysorozatok (*Rózsza Szín Gyűjtemény 1798–1803*, *Téli és Nyári Könyvtár 1805–1813*) megjelenésével párhuzamosan egyre többen helyezkedtek Kónyi álláspontjára. Versey György Kolomposi Szarvas Gergelyének⁶² előszavában falusi tartózkodás idejére ajánlja könyvét, ahol a képzeletbeli olvasónő „játszó társaságok, theatrumok és minden egyéb városi mulatságok nélkül szükkölni szokott”, s ha, mint írja „unalmas óráiban komor orcáját egy-két mosolygásra győzi, nem csak szerencsémnek, hanem még különös dicsőségemnek is fogom tartani”. Fáy András is öntudatosan jelenti ki 1807-ben megjelent első kötete bevezetőjében: „Tsak azt mondom mesétskémre: hogy a'mellyek nem tanítanak, nevetessenek!”⁶³ a *Suszter Liplő*⁶⁴ fordítója pedig azzal is megelepszik, ha könyve „tsak egy tömlőczen unadalmazó büntelen fogolynak ortzáját mulandó mosolygásra derítendi is”. Azzal a „mordkedvű” olvasóval pedig, aki munkáját „tsak azért betsmérelné, mert nevetésre gerjeszt”, szokatlanul agresszív hangon fordul szembe: „Atyám-fia, hogy nevetni fogsz, a' könyvetske homlok-lapja tudodra adta, miért vetted, miért olvastad? Hiszen hatsak borzadni, tsak sírni akartál, miért nem vetted a' mostani satók alól menekedő, elfajult, zordon magyarságú **úrnak könyvét, fogadom, hogy ezen nyomorék szüleménytől váltig borzadtál volna és semmiféle urias szakáts Győr tájéki híres reszelt tormájával olly zápor könnyeket szejemidből nem satólt volna, mint ama félszeg Író könyvének tsak egy untató lapja.” E megnyilatkozásoknál azonban talán még egyértelműbben tanúsodik a szórakoztató célzat előtérbe kerüléséről az, hogy egyre több regény jelenik meg előszó nélkül. A regényfordítók -kiadók nyilván rájöttek, hogy rendelkeznek már egy olyan, egyszerűen szórakozni vágyó olvasóközönységgel, amelyet ugyanúgy nem érdekelnek a műfajjal szembeni elméleti-morális aggályoskodások, mint a regény apologistáinak ellenérvei. Akkor sem ha kedvenc regénye előszavában találkozhatna velük – következésképpen az ügyis csak átlapozott előszóra nincsen többé szükség.

*

⁶⁰ Buda 1785.

⁶¹ GYÖRGY Lajos, *i. m.* 221–223, 248–50.

⁶² Pest 1804.

⁶³ *Bokréta . . .* Pest 1807.

⁶⁴ *Amaz Ország-szerte elhíresült Suszter Liplinek . . .* Pest 1808.

Dolgozatunkban a magyar regényelméleti gondolkodás előzményeinek felderítését tűztük ki célul, figyelembe véve a forrásanyag döntő részét alkotó regényelőszavak speciális tulajdonságait (ti. nem kérhetünk számon rajtuk rendszeres regényelméletet), ugyanakkor elhárítva magunktól e sajátos jellemzők rendszeres vizsgálatát. Ebből következik, hogy az általunk leglényegesebbnek tartott regényelméletnek tekinthető, vagy a regényelmélettel valamilyen módon kapcsolatba hozható gondolatok értelmezésével korántsem merítettük ki a bevezetőkben rejlő összes lehetőségeket. Nem foglalkoztunk itt az előszavak különböző fajtáinak (dedikáció, Ajánló Levél, Előjáró Beszéd) műfaji jellemzőivel, s nem vöntük le e típusok időbeli változásából kibontakozó igen érdekes, a recepciótörténeti kutatások témakörébe vágó következtetéseket. Nem foglalkoztunk az előszavakban viszonylag gyakran szóba kerülő, a fordítás és nyelvújítás elvi-módszertani lehetőségeit tárgyaló, sokszor egészen ellentétes álláspontok mellett lándzsát törő gondolatmenetekkel csakúgy, mint az eredetiség itt-ott előkerülő problémájával. Reméljük viszont, hogy e kérdések szándékos figyelmen kívül hagyása (illetve újabb tanulmányok témakörébe utalása) árán sikerült rámutatnunk arra, hogy a XVIII. század második fele nemcsak a magyar regény, hanem a hazai regényelmélet kialakulásának időszaka is. Kiderült, hogy a valóban nagyon szegényes, első pillantásra csak közhelyek gyűjteményének tűnő regényelőszavak elméleti megfontolásokat rejtenek. Olyan megfontolásokat, amelyek nem pótolhatták ugyan a valóban hiányzó rendszeres regényelméleteket, s jórészt az előszó műfaji törvényszerűségei miatt jóval sematikusabb és felszínebb eszme-futtatásokat tartalmaznak a korabeli, fejlettebb országokban keletkezett teóriáknál (de nem föltétlenül sematikusabbat és felszínebbet az ottani előszavakénál; e kérdés szintén további kutatásokat igényelne), a maguk módján mégis azok eszmevilágát közvetítették a XVIII. század második felének magyar irodalmába.

Mihály Szajbély

DES RÉFLEXIONS SE RAPPORTANT À LA THÉORIE DU ROMAN DANS
LA LITTÉRATURE HONGROISE DE LA DEUXIÈME MOITIÉ
DU XVIIIe SIÈCLE

Dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, en Hongrie, les réflexions se rapportant à la théorie du roman n'ont pas encore atteint le niveau des théories de roman françaises ou allemandes de l'époque. On chercherait en vain en Hongrie des raisonnements autonomes sur la théorie du roman jusqu'aux années vingt du XIXe siècle; quant aux décennies précédentes, les recherches n'ont qu'une seule source: les préfaces des romans (pour la plupart traduits). Mais l'exploitation de ces dernières du point de vue de la théorie du roman est problématique, étant donné que leur but original n'était pas de soulever des pensées de théorie du roman, mais d'orienter et convaincre le public faisant la connaissance du genre nouveau, et précisément pour cela, on ne peut pas trouver en elles des raisonnements réguliers concernant la théorie du roman. A la première lecture, elles semblent être des recueils de lieux-communs; — mais si l'on esquisse derrière elles les lignes d'évolution de la théorie du roman contemporaine, dans ce cas là, les préfaces qui semblent être insignifiantes en elles-mêmes, deviennent analysables d'une manière très intéressantes. C'est ce que l'étude se donne pour tâche. A la lumière des phénomènes analogues de l'étranger, elle analyse les pensées hongroises d'abord du point de vue de la théorie du genre, puis de celui de l'histoire du goût. Au cours de cela, l'occasion se présente de faire des allusions (de sociologie de lecture) aux exigences du public contemporain. En dernier lieu, il s'avère que la littérature hongroise de la théorie du roman, bien que d'une manière inaperçue et modeste, a déjà fait les premiers pas à l'époque des Lumières; dans les préfaces elle a assimilé autant que possible les quelques éléments essentiels de la pensée européenne de la théorie du roman, et elle a ouvert la voix pour une réflexion théorique plus vigoureuse et plus autonome au XIXe siècle.